

id=56768268
Vladimir Ilić
Filozofski fakultet
Beograd

UDK: 316:258
Pregledni rad
Primljeno: 7.05.1996.

OTPADNICI

Neki primeri napuštanja sociološkog funkcionalizma

U ovom članku saopšteni su najnoviji rezultati nastali u okviru obimnijeg proučavanja sociološkog funkcionalizma. Posebna pažnja posvećena je primerima Homansovog i Baklijevog napuštanja osnovne struje. Ispitan je uticaj različitih činilaca.

U prvom delu članka posmatran je razvoj Homansovih shvatanja od antropološkog funkcionalizma do teorije razmene. Na ovom primeru pokazane su granice razvijanja individualističke pozicije u okviru funkcionalističke orijentacije. Posebna pažnja posvećena je Dž. Aleksanderovom tumačenju Homansove intelektualne evolucije, pošto se kroz njegov pristup najjasnije vidi savremeno neofunkcionalističko tumačenje prošlosti sopstvene struje.

U drugom delu teksta raspravlja se o osobenostima Baklijeve rane funkcionalističke pozicije. Posmatra se uticaj Neigelovih i Mertonovih kritika na nastanak Baklijevog individualizovanog stanovišta i na njegovu reinterpretaciju Parsonsovog funkcionalizma. U narednom delu članka prikazuju se karakteristike Baklijevog kasnijeg nefunkcionalističkog shvatanja. Autor pri tom pokazuje vezu između opšte teorije sistema i funkcionalnog metoda.

U zaključnom delu članka pokazani su dometi Budonove i Gidensove metodološke kritike funkcionalizma u sociologiji. Na osnovu prethodnih razmatranja autor pokazuje granice elastičnosti posmatrane struje i činioce zbog kojih najznačajniji "otpadnici" prelaze preko ovih granica. Raniji primeri "otpadništva" povezuju se sa P. Stompkinim napuštanjem funkcionalizma i sa stavom neomarksista, poput Dž. A. Koena, prema funkcionalnom objašnjenju. Na ovaj se način rezultati do kojih je autor došao u ovom članku povezuju sa širim kontekstom njegovih ranijih metodoloških analiza klasičnog i savremenog funkcionalizma.

Ključne reči: funkcionalizam, renegatstvo, metodologija.

Ispitivanje razvoja naučnih orijentacija koje su delatne i uticajne u vreme proučavanja suočava se sa više problema. Njegova teorijska razrada nameće potrebu za izdvajanjem glavnih tokova u okviru posmatrane opštije struje i za uočavanjem njihovih najznačajnijih predstavnika. Ovaj je zadatak teži nego što se čini na prvi pogled, pošto aktuelni uticaj pojedinih naučnika ne mora da se poklapa sa saznajnim značajem njihovih doprinosa. Ako se ova razlika izgubi iz vida, rezultati metodološke valorizacije biće samo kratkotrajno upotrebljivi, a ispitivanje razvoja osnovne struje pružiće iskrivljenu sliku. No, pomenuti problem teorijske razrade istraživanja ove vrste za sobom povlači i jednu čisto metodološku dilemu. Izvori za proučavanje evolucije naučnih orijentacija međusobno su vrlo različiti i po svom poreklu i po naučnom smislu. Potpuni obuhvat podrazumevao bi ispitivanje uticaja društveno-političkih, teorijskih, metodskih, akademskih i ličnih činilaca. Ukoliko se ne raspolože odgovarajućom gradjom o svim

pomenutim činionicima postoji opasnost da se interpretacija razvoja neke orijentacije izvede u skladu s merilima trenutka i da se tako izgubi iz vida prethodno pomenuta razlika između prolazne uticajnosti i stvarnog značaja doprinosa pojedinih njegovih predstavnika.

Razumljivo je što su oba pomenuta problema prisutna i u ispitivanju funkcionalizma kao žive i delatne sociološke orijentacije. Radi se, naime, o tome da ne postoji dostupna upotrebljiva gradnja za ispitivanje uticaja svih prethodno nabrojanih činilaca na razvoj ove orijentacije. Burno oživljavanje neofunkcionalizma u toku prošle decenije ispunilo je polje kritike reinterpretacijama koje često mogu pre da iskrive nego da pročiste perspektivu. U tom smislu je i ranije preduzeta obuhvatna metodološka kritika ove orijentacije (Ilić, 1995) morala biti znatno manje sistematična od nekih prethodnih vlastitih istraživanja razvoja stanovišta pojedinih klasičnih sociologa. Kod ovih poslednjih uspevalo se, bar u nekim slučajevima, da se obuhvate svi navedeni društveni, naučni i lični činiooci. (Vid. Ilić, 1992). Dalji rad na proučavanju sociološkog funkcionalizma stoga upućuje na sledeću istraživačku alternativu. Namerava se da se posmatraju "otpadnici" od osnovne struje, odnosno autori koji su u ovom ili u onom času, zbog odredjenih razloga koji predstavljaju predmet istraživanja, napravili iskorak iz ove orijentacije. Na taj će se način iz jedne specifične perspektive uočiti uticaj pomenutih činilaca na njen razvoj, pošto su oni morali delovati na njene jasnije profilisanje u smislu stvaranja razlike između "lojalnih pripadnika" i "renegata". Jedno ranije ispitivanje ove vrste, čiji je predmet bila evolucija shvatanja P. Štompke (Sztompka), donelo je u ovom pogledu povoljne rezultate. (Ilić, 1994a)

Odmah treba reći da će se ovom prilikom, s obzirom na profil teksta, maksimalno suziti broj posmatranih autora. U prvom odeljku biće reći o nekim individualnim momentima koji su uticali na Homansovo (G. C. Homans) odstupanje od funkcionalizma. Drugi i treći odeljak baviće se funkcionalističkom i postfunkcionalističkom etapom u razvoju Baklijeve (W. Buckley) misli. U poslednjem odeljku pokaže se širi kontekst posmatranog problema.

1. Homansova "retrospektivna revizija"

Homansov funkcionalizam oduvek se sagledavao kao unekoliko atipičan. Uz osnovno shvatanje prirode društvene integracije, zajedničko glavnoj matici funkcionalističke struje, osobenost pozicije o kojoj je reč obeležavale su jedna pritajena ciklistička dimenzija u manifestnom evolucionističkom shvatanju društvenog razvoja, autorova prijemčivost za klasičnu paretovsku teoriju elita i svojevrsan psihologizam najjasnije izražen kroz preneglašavanje uloge političkog vodje u proučavanju društvenih promena. Homans se, polazeći od uvida u opadanje i propast velikih istorijskih civilizacija, pitao o mogućnostima opstanka savremenog zapadnog sveta. Smatrao je da se raspadaju civilizacije koje ne uspevaju da sačuvaju neke karakteristike malih, čvrsto integrisanih grupa; nestajanje ovih potonjih vezivao je ne samo za istorijski kraj konkretnih civilizacija, već i za porast ljudske izolacije, beznadja i nesreće. (Homans, 1950)

Temeljna Homansova funkcionalistička shvatanja neosporno su formirana pod idejnim okriljem "Pareto kluba" na Harvardu tridesetih godina, dakle, u intelektualnoj klimi čije su osnovne sadržaje određivali Henderson i Parsons. (Kuvačić, 1990) Relativnu izdvojenost ranog Homansovog funkcionalizma u odnosu na glavne tokove ove opštije struje karakterišu njegova češća pozivanja na Tojnbija (A. Toynbee) i povremeno osvrtnje na Fromovo (E. Fromm) *Bekstvo od slobode*, što govori o izrazitijem uključivanju istorijske i antropološke dimenzije u njegovo stanovište. Poznato je da krajem pedesetih godina dolazi do promene u njegovim stavovima i do stvaranja izrazito individualistički zamišljene teorije društvene razmene koja, s jedne strane, označava raskid s funkcionalizmom, a sa druge, afirmaciju aktivne i relativno autonomne uloge pojedinaca u njihovim interakcijama sa strukturalnim okruženjem.

U neposrednom kontekstu predmet pažnje predstavljaju razlozi koji su usloveli Homansovo "odmetanje" od funkcionalizma. Objavljivanje njegove autobiografije otvorilo je načelnu mogućnost da se ispitivanju ove teme pristupi relativno nezavisno u odnosu na tumačenje promena u imanentnom sadržaju njegovih dela. (Homans, 1984) Sama autobiografija nije, međutim, bila pristupačna, tako da su razlozi za njegov otklon od funkcionalizma posmatrani preko Aleksanderove (J. Alexander) polemike sa njegovim autobiografskim spisom. Čini se da ovakvo rešenje ne samo što u datim okolnostima nije neopravdano, već da ono, sa stanovišta osnovne teme, sadrži nesumnjivu prednost. Ima se, naime, na umu da je Dž. Aleksander neosporno najuticajniji predstavnik savremenog neofunkcionalizma i da se u svim svojim temeljnim opredeljenjima doskora nalazio na doslednim parsonsovskim pozicijama. U tom smislu njegovo kritičko iščitavanje Homansovog prikaza sopstvenog intelektualnog razvoja pruža mogućnost za uvid u danas dominantan način samorazumevanja funkcionalističke misli o društvu. (Alexander, 1986)

Aleksander polazi od stava da je Homans dosledan pozitivist i da je njegova misaona evolucija bila linearna i progresivna u striktnom pozitivističkom smislu. S druge strane, neosporna je korenita promena njegovih naučnih usmerenja, koja se najjasnije ispoljila 1958. godine u njegovoj predsedničkoj adresi pod naslovom "Društveno ponašanje kao razmena". Već u ovom nastupu Homans zagovara antifunkcionalno i antisistemsko sociološko objašnjenje, kao i zalaganje za jednostrani antikulturalizam i za bihejviorizam. Aleksander sa ovom promenom stava povezuje sve izraženiji racionalistički pristup društvenoj akciji i individualističko tretiranje problema poretka, uz snažne Homansove napade na funkcionalno vidjenje društava kao više ili manje integrisanih sistema.

Valja primetiti da je Homans, još pre promene svojih bitnih stavova, opravdano bivao smatran za najizrazitijeg zagovornika metodološkog individualizma među svim poznatijim funkcionalistima. Razumljivo je, pri tom, da je u okviru opštijeg funkcionalističkog opredeljenja ovaj individualizam morao imati ograničen smisao. U svakom slučaju, Homans u autobiografiji pokušava da svoju ukupnu naučnu delatnost u svim njenim fazama prikaže kao u celini korenito individualističku, pa u tom smislu i kao doslednu u epistemološkom pogledu. Aleksander, s druge strane, tvrdi da je u pogledu dihotomije pojedinac *versus* društvo Homans relativno kasno izabrao jednostrano individualističko opredeljenje. On naglašava da je Homansova ambicija u *Ljudskoj grupi*, kao u njegovom glavnom delu, bila sintetična i ekumenska, a ne individualistička i

polemična. (Alexander, 1986:447) Štaviše, ovaj autor pomenutu knjigu vidi kao najizrazitije ispoljavanje *mikrosistemske* teorije, budući da je u njoj izložena zamisao zasnovana na shvatanju grupa kao "internalnih sistema" suočenih sa "eksternalnim sistemima". U ranijim, pak, godinama, Homans se bez mnogo rezervi priklanjao Hendersonu i Parsonsu, da bi u svom poredjenju Redklif-Braunovog (A. R. Radcliffe-Brown) sa Malinovskijevim (B. Malinowski) stanovištem kritikovao individualizam Malinovskog nego što je to ona uistinu bila. Ako se za trenutak ostave po strani motivi ovakve "retrospektivne revizije" sopstvenih ranijih shvatanja, Homansov stav prema klasicima funkcionalizma u antropologiji upućuje na jedan opštiji metodološki zaključak. Na ovom se primeru, naime, očitno pokazuje uslovljenost opštih metodoloških opredeljenja (u konkretnom slučaju: metodološkog individualizma) još opštijim sociološkim orijentacijama (u ovom slučaju: funkcionalističkom temeljnom zamisli). Pokušaji da se funkcionalna analiza oslobodi holističkih jednostranosti u tom se smislu shvataju kao unapred nedelotvorni, ukoliko ne podrazumevaju napuštanje osnovnih *teorijskih* sadržaja funkcionalističke struje u društvenoj misli. Očekuje se da će sadržaj narednih odeljaka iznetu tvrdju jače potkrepiti, pri čemu treba imati u vidu i rezultate ranijeg istraživanja evolucije stanovišta P. Štompke. (Ilić, 1994a)

Kada govori o Homansovom pozitivizmu, Aleksander ga tumači i u smislu nastojanje da se promene vlastitih socioloških shvatanja objasne isključivo razlozima naučne, poglavito metodološke prirode. Ovaj pisac, međutim, traga za drugačijim razlozima promene Homansove pozicije. On napominje da je Homans sve do svoje četrdesete godine uglavnom koristio pojmove solidarnosti, grupnog morala, običaja i rituala. Posle tog vremena okrenuo se ka shvatanju izolovanog pojedinca i ka vidjenju društvenog ponašanja kao izrazito racionalnog. Aleksander u svoje razmatranje uvodi i Homansove subjektivne motive, uključujući tu i njegovo "aristokratko" poreklo. Kao drugi kanal uticaja koji je pridoneo napuštanju funkcionalističkog stanovišta pominje krajnje subjektivan osećaj lične izolovanosti o kome Homans govori u svojoj autobiografiji. Kao još jedan od razloga za promenu osnovnog stava, istina sa naknadnim dejstvom, pominje se Homansovo rano obrazovanje za vodjenje psihijatrijskih razgovora. Aleksander je, u celini posmatrano, sklon da veliki jaz između nekadašnjeg Homansovog funkcionalizma i kasnijeg, vrlo izrazitog, antifunkcionalizma, objašnjava unutrašnjim sukobom između njegovog čvrstog osećaja povezanosti sa sopstvenom prestižnom društvenom grupom i osećanja individualne usamljenosti i izolovanosti uslovljenih porodičnim razlozima koji se pominju u autobiografiji. Ovakva konstelacija subjektivnih uticaja, udružena sa osobenim iskustvom ratnih godina, stvarala je, po njegovom mišljenju, individualno-psihološke pretpostavke za preobražaj osećanja agresije i izolacije u jedan neosmišljeni individualizam koji će tek naknadno poprimiti (pseudo)teorijsku formu. (*Isto*: 461)

Prethodno izlaganje zahteva nekoliko komentara. Pre svega, čini se da je Aleksander u pravu kada Homansu spočitava naknadnu reinterpretaciju sopstvene intelektualne prošlosti u pravcu nedovoljno osnovanog naglašavanja navodnog kontinuiteta u razvoju sopstvene misli. Korišćenje autobiografskih podataka u ovom je pogledu pružalo podsticajan izvor obaveštenja. Ove informacije nisu, međutim, okarakteristicane

pristrasnim samo zbog svog porekla, već i zbog mogućnosti za njihovu komentatorsku (zlo)upotrebu. Ispitivanje misaone evolucije na osnovu autobiografskih podataka zahteva mnogo razradjeniji i više sistematičan kritički okvir od onoga kojim se Aleksander služio u vidu sporadičnog pozivanja na Homansove radove. Na početku ovog napisa navedeno je koje sve činioce takav okvir treba da obuhvati. Aleksanderovo objašnjenje Homansovog napuštanja funkcionalizma i okretanja metodološkom individualizmu u sebi sjedinjuje samo pozivanje na uticaj porodičnih i klasnih činilaca. Dok se uticaj prvih mogao pratiti preko korišćene gradje, bezrezervno naglašavanje značaja potonjih bez iole diferenciranije analize njihovog uticaja podseća na tzv. "stariju kritiku funkcionalizma" čije je domete upravo neofunkcionalizam osamdesetih godina ocenio prilično nisko. Opšti je utisak da se Aleksanderova polemika kreće u granicama "porodične svadje" i da kao takva više govori o prikrivenim motivima nosilaca neofunkcionalizma nego o samom predmetu kritike.

No, ovde se upravo dolazi do najzanimljivijeg pitanja. Zbog čega se Aleksander, kao najuticajniji neofunkcionalista, toliko usredsređuje na psihološke i na socijalne motive Homansovog otpadništva? Potpun odgovor podrazumevao bi opsežno proučavanje neofunkcionalističke reinterpretacije razvoja sopstvene doktrine, ali se već i na osnovu manje razvijenih uvida može ustvrditi sledeće: Neosporno je da su u ranijoj Homansovoj funkcionalističkoj poziciji vrlo vidljivo bili ispoljeni neki tipično konzervativni elementi. Ovde se pre svega misli na ciklističku komponentu u objašnjenju društvenog razvoja i na priklanjanje Paretovoj teoriji elita čija se ideološka reakcionarnost ni na koji način ne da sakriti. S druge strane, funkcionalizam je, upravo pod uticajem "starije kritike", još od početka šezdesetih godina nastojao da se "demokratizuje" i da u sebe uključi jednu više liberalnu dimenziju na račun ranije otvorenije ispoljavanja konzervativnih idejnih sadržaja. (Martindale, 1965; Milić, 1970/1989) Ovo nastojanje je sredinom osamdesetih godina dobilo na snazi u pokušajima da se na temelju osnovnih elemenata ove orijentacije izgradi sintetička i eklektička opšta sociološka orijentacija koja će prividno biti otvorena prema svim velikim ideologijama. U tom smislu je "rani" Homans za neofunkcionaliste postao deo prošlosti koju bi trebalo ili prećutati ili zaboraviti. Pojava autobiografije istaknutog naučnika zahtevala je, međutim, komentar, od koga se moglo očekivati da će stvarna i navodna zastranjivanja autobiografa u njegovoj "retrospektivnoj reviziji" objašnjavati na način koji odgovara aktuelnim naučnim i širim idejnim interesima novog pokolenja nosilaca funkcionalističke misli o društvu.

S druge strane, i Homansova misaona evolucija i Aleksanderov osvrt na nju značajni su i za uže shvaćenu metodološku perspektivu. Individualizam i funkcionalizam niukoliko nisu autarkične metodološke orijentacije u tom smislu da mogu da koegzistiraju ne osećajući prisustvo svoje alternative kao neprestano prećutno ukazivanje na vlastita inherentna ograničenja. U ovom pogledu Homansovo uključivanje "humanog koeficijenta" u njegova ranija funkcionalistička razmatranja predstavlja pojavu koju vredi pomenuti. Isto važi i za njegov zahtev za upotrebom takvih pojmova u funkcionalnoj analizi koji će biti jednostavniji i konkretniji od uobičajeno korišćenih vrlo uopštenih apstrakcija. (Homans, 1950: 90-99) Vrednost njegove kritike same logike funkcionalne analize, na koju upozorava Lj. Gvojić, teže je oceniti. (Gvoić, 1991) Osnovni Homansov prigovor

sastoji se u osporavanju objašnjavanja pojava pomoću njihovih posledica, čime ovaj pisac anticipira neke od kritika do kojih je došlo u narednim decenijama. Valja reći da Gvorić ovaj Homansov prigovor prihvata, dok neki drugi autori, kao Dž. Koen (G. A. Cohen), pokušavaju da pronadju argumente u prilog odbrani ovog logičkog postupka. (Ilić, 1994b)

Ovde je analiza došla do vrlo važnog pitanja mogućnosti razvoja visoko individualizovanih stanovišta u okviru relativno doslednih opštih orijentacija u savremenoj sociologiji. Problem je, drugim rečima, u sledećem: koje su granice elastičnosti funkcionalističke pozicije i na koji ih način i zbog kojih razloga prelaze najznačajniji "otpadnici" od funkcionalizma? Opširnijom razmatranju Baklijevog slučaja biće posvećena naredna dva odeljka.

2. Bakli kao nepravoverni sledbenik

Bakli je u domaćoj literaturi najviše poznat po svojoj kritici Dejvis - Murove (Davis, Moore) dosledne funkcionalističke teorije društvene stratifikacije. (Kuvačić, 1990) U kontekstu ove kritike on je ukazao na mogućnost tretiranja funkcionalističkih iskaza kao *ex post facto* tvrdjenja, s obzirom na to da funkcionalno objašnjenje u sociologiji po pravilu pre predstavlja opis preduslova funkcionisanja sistema nego što zaista objašnjava odnos između celine i njenih delova. (Buckley, 1958: 256; vid. Ilić, 1995: 89) S druge strane, u radu objavljenom samo godinu dana pre pomenute kritike, ovaj pisac afirmiše Parsonsovu zamisao dinamičke analize kao idealan obrazac sociološkog ispitivanja uzročnih odnosa. Bakli, naime, upozorava da ovaj postupak podrazumeva kontinuirano praćenje odnosa svake varijable prema stanju sistema kao celine. Teorijski okvir ovog analitičkog metoda jeste Parsonsova formula kategorizacije strukture sistema koja, po Baklijevom mišljenju, obezbeđuje morfološki okvir unutar koga se može razvijati sistemski "fiziologija". (Buckley, 1957: 247, 251) Prihvatanje Parsonsove sadržajno siromašne zamisli društvene strukture, pogotovo u njenom obliku iz pedesetih godina, kada je najviše podsećala na Dirkemovu (Durkheim) "morfologiju", jasno pokazuje Baklijevu uključenost u onovremene funkcionalističke tokove u sociologiji.

S druge strane, njegovo funkcionalističko stanovište nije bilo obeleženo samo uplivom Parsonsovih shvatanja, već i tada vrlo uticajnih Nejgelovih (Nagel) i Mertonovih pogleda na funkcionalnu analizu. Bakli u tom smislu prihvata Nejgelovo naglašavanje mogućnosti prevodjenja teleoloških (funkcionalnih) iskaza na kauzalistički jezik, ne ograničavajući se pri tom na razloge metodološke prirode koje Nejgel navodi da bi objasnio selektivno funkcionalističko usredsređivanje pažnje na posledice društvene akcije, na njene ciljeve i na društvene sisteme. U ovom pogledu Bakli ističe značaj normativnog funkcionalističkog problema poretka i njegovog rastakanja, nepominjući da se posle Drugog svetskog rata funkcionalizam usredsredio na posledice delovanja sistemskih segmenata na preživljavanje ili održanje nekog specifičnog ili nespecifičnog stanja društvene celine, prvenstveno zbog svoje reformističke orijentacije.

Razumljivo je što ovaj autor, kao sociolog, u svoje (samo)razumevanje posleratnog funkcionalizma uključuje i njegov društveni aspekt, za koji je Nejgel, kao filozof nauke, pokazao malo zanimanja. No, Baklijevo vidjenje navodne reformističke orijentacije

sociološkog funkcionalizma iz pedesetih godina može se prihvatiti samo uslovno, ako se, naime, reformistički idejni sadržaji odrede u smislu zalaganja za poboljšanje funkcionisanja postojećeg društvenog sistema. Ako se, pak, reformizam shvati u odredjenijem i istorijski tačnijem smislu, kao nastojanje usmereno ka postepenoj promeni sistema, razmatrani pravac sociološke misli otkriva svoje suštinski konzervativno lice, bez obzira na tadašnje i savremene pokušaje sopstvenog ideološkog neutralizovanja.

Uticaj Mertonovih pogleda na Baklijevu poziciju iz pedesetih godina odvijao se uglavnom posredno, preko uvažavanja izmena do kojih je u Parosnsovoj shemi došlo pod uticajem Mertonovih kritika. Bakli ovo sagledava prvenstveno preko pridavanja centralnog značaja u funkcionalnoj analizi pojmu ravnoteže. Ovaj termin po njegovom mišljenju pruža osnovu za otklon od normativnog procenjivanja totalnog stanja sistema, budući da predstavlja jednu fiksiranu referentnu analitičku tačku. U tom smislu ovaj pojam odgovara načelu homeostaze primenjivanom u biologiji i ima podobnu funkciju u sociologiji. Posebno je značajno što su pojam ravnoteže i s njim povezan pojam funkcionalnih zahteva analitički upotrebljivi u iskustvenom proučavanju na planu usmeravanja istraživačke pažnje na ključne probleme. On u tom smislu kao važan zadatak pominje stvaranje liste funkcionalnih zahteva, kako bi se na sistematski način utvrdilo da li su u proćavanju nekog konkretnog problema ispitane sve relevantne strukture. Kao primer ove vrste nastojanja Bakli navodi Parsonsovo istraživanje ekonomske strukture preko pojmova funkcionalnih imperativa alokacije i integracije.

Aktuelne pojmovne probleme funkcionalizma Bakli sagledava i u jednom širem epistemološkom kontekstu, objašnjavajući njihovo oživljavanje uticajem Nejgelovih filozofskonaučnih promišljanja. Kao njihova posledica u okviru funkcionalističke društvene misli krajem pedesetih godina javlja se sklonost ka napuštanju biologističkih teleoloških iskaza i njihovom zamenjivanju više "mehanicističkim", uzročnim tipom analize. U tom smislu se pojam funkcije često zamenjivao pojmom "mehanizma", "normativni" pojmovi "harmonije" i "integracije" više neutralnim terminom ravnoteže, a pojam funkcionalnih potreba pojmom zahteva ili preduslova. U svom "oslobadjanju" od teleološkog nasledja neki funkcionalisti su čak i poslednje od pomenutih termina zamenjivali pojmovima neophodnih i dovoljnih uslova, pokušavajući na taj način da suštinski izmene logički smisao funkcionalne analize. (Buckley, 1957: 252)

Smisao pomenutih nastojanja biće jasniji kada u zaključnom odeljku ovog članka bude govora o pogledima R. Budona (Boudon). Sada je Dovoljno reći da nastojanje o kome je reč ne otkriva samo vrlo usko shvatanje kauzalnih osnova funkcionalnog metoda u pogledima onovremenih funkcionalista, već otvara i mnogo raspravljano opštije pitanje odnosa uzročnog i funkcionalnog objašnjenja. Videće se zbog čega je ovaj opšti problem značajan za razumevanje evolucije Baklijevih pogleda od funkcionalizma ka teoriji sistema. Potrebno je ukazati na jedan momenat koji spada u naučno-istorijski kontekst njegove problematizacije u sociologiji. Radi se o tome da na promenu pojmovnog okvira koji je usmeravao upotrebu funkcionalnog metoda nisu uticali samo kauzalistički orijentisati Nejgelovi stavovi koje Bakli navodi, već i Mertonovo zalaganje za prečišćavanjem sociološkog rečnika. U tom smislu nije osporavan samo "normativni" pojam funkcionalne potrebe, već se i termin funkcionalnih zahteva sagledavao kao nedovoljno

"mehanicistički" profilisan i egzaktan. Zaista, za potonji termin P. Štompka (Sztompka) tvrdi da je nesumnjivo paralelan pojmu organske potrebe i da je kao takav jedno nesrećno nasleđe organicističke analogije kojoj su podlegli mnogi od funkcionalistički orijentisanih sociologa. (Sztompka, 1986: 133) I sam Merton je, prema Štompkinim rečima, duže vremena razmišljao da li da zbog iznetih razloga ovaj pojam odbaci i da ga zameni terminima funkcionalnih substituta, alternativa ili ekvivalenata. Dodatni razlog za preispitivanje opravdanosti primene pojma funkcionalnih zahteva predstavlja Mertonova prihvatljiva tvrdnja da u okviru istog sistema funkcionalni zahtevi mogu biti međusobno suprotni, pa čak i protivrečni. Postavljeni problem u tom smislu po nekim svojim implikacijama daleko premaša terminološke okvire, pa ga Štompka vezuje za pitanje opštih ciljeva funkcionalne analize i za problem svodjenja njene primene na opisnu, odnosno proširivanja na eksplanatornu ravan. (Sztompka, 1986:134) U kontekstu ovog napisa važno je ukazati na to da je funkcionalizam u pedesetim godinama antiteleološke sadržaje crpeo ne samo iz Neigelove epistemologije, na koju se Bakli poziva, već i iz zahtevnog Mertonovog dela nastalog u njegovom okrilju. Istovremeno, u ovom se intelektualnom okruženju izdvajaju neke idejne tačke preko kojih se daju razaznati ishodišta budućeg Baklijevog priklanjanja teoriji sistema.

Možda nije suviše podvući da je pedesetih godina i pored svoje polemike sa Dejvisom i Murom i uz sve pomenute "mehanicističke" poglede Bakli na planu svojih osnovnih shvatanja bio parsonsovac. Njegovo vidjenje Parsonsove dinamičke analize ovu ističe kao postupak adekvatnog opisa empirijskog društvenog sistema preko već razvijenog sistema strukturalnih kategorija. Vezu između pojmovnog okvira i društvene stvarnosti Bakli vidi upravo u centralnom pojmu funkcije, čija je uloga da obezbedi praćenje značaja dinamičkih činilaca i procesa u okviru društvenog sistema. U duhu Parsonsovog shvatanja kao dodatni zahtev javlja se prisustvo "dinamičkih funkcionalnih kategorija" koje bi opisale značajne procese održanja i razvoja sistemskih segmenata i odnosa socijalnog sistema prema njegovoj sredini. (Buckley, 1957: 249)

Pokazana bliskost Baklijevih pogleda s Parsonsovim stanovištem s kraja pedesetih godina objašnjava njegovu odbranu parsonsovske funkcionalne analize od prigovora koji su ukazivali na tautologije i truizme nastale u njenom okviru. Bakli, naime, piše da ako se podje od teorije društvenog sistema koja definiše sve neophodne pojmove (kao što su društvo, situacija, interakcije, *etc*) onda su funkcionalni zahtevi, odnosno uslovi neophodni za istrajavanje takve društvene celine, već uključeni u sistem. Takve implikacije po njegovom mišljenju ne treba tretirati kao čiste dedukcije. Posmatrani s pozicija teorije sistema, funkcionalni preduslovi su dedukcije ili implikacije, ali, gledano sa stanovišta procesa proveravanja, oni su empirijski odnosi koje treba otkriti. Razumljivo je, naravno, da ovakav elastičniji pogled na Parsonsovu shemu zahteva teorijsku formulaciju i iskustvenu specifikaciju društvenog sistema. Bakli ističe da većina sociologa u svojim radovima to ne pruža, te da u tom smislu pitanje proveravanja i empirijske validnosti funkcionalne analize postaje ključni problem u celokupnom tretiranju ovog postupka.

Treba reći da je Bakli samo godinu dana posle objavljivanja upravo analiziranog napisa u svojoj kritici funkcionalističke teorije društvene stratifikacije zauzeo oštrij stav

prema čestim tautologijama u funkcionalizmu. Međutim, ni pre kritike stanovišta Dejvisa i Mura njegovo afirmisanje Parsonsovog obrasca nije bilo sasvim bezrezervno. On u svom razmatranju opštih slabosti funkcionalizma preuzima R. Šeldonovo (Sheldon) shvatanje o tri osnovna dela teorijske strukture svake nauke. Prvi segment strukture naučne teorije on vidi kao skup pojmova, postulata, aksioma, "slobodnih tvorevina ljudskog intelekta", koje nemaju neposredni odnos prema iskustvenim podacima i koje po svojoj prirodi nisu neposredno proverljive. Drugi deo strukture naučne teorije sačinjava skup operacija pomoću kojih se pomenuta načela i kategorije približavaju izvornom smislu podataka; ovaj skup operacija nezavisno je definisan u odnosu na prvi i služi proveriti njegovih iskustvenih pretpostavki. Treći segment teorijske strukture nauke predstavlja njena logička struktura. Bakli u ovom kontekstu naglašava bogatstvo načela i pojmova iz prvog segmenta Parsonsove zamisli, ali i potpuno odsustvo druga dva dela njene teorijske razrade. Sam pojam funkcije u okviru ovog sistema deluje kao čisto teorijski termin, pošto ne postoje nezavisne operacije ni logičke strukture za njegovo približavanje podacima niti za proveravanje osnovnih pretpostavki. Zanimljivo je da Bakli, opravdano ukazujući na neophodnost autonomne logičke razrade i iskustvenog proveravanja ključnih teorijskih pojmova i pretpostavki, ističe da Parsonsova zamisao ima bogat sadržaj uz odsustvo adekvatne strukture. Veliko je pitanje koliko je navedeni prigovor opravdan, ako se imaju u vidu rezultati Aleksanderovog vrlo obimnog preispitivanja logike Parsonsove razrade sociološke teorije. (Alexander, 1984) S druge strane, Bakli naglašava navodno bogatstvo idejnog sadržaja Parsonsove teorije, čime, u stvari, potencira njenu najslabiju tačku kao njenu najveću vrednost. U tom smislu je njegovo rano funkcionalističko shvatanje zanimljivo ne samo zbog toga što prikazuje kako se jedan deo funkcionalista pokušavao odrediti prema Nejjgelovim epistemološkim i Mertonovim sociološkim kritikama pre nego što će pod njihovim uticajem ustuknuti sa osnovne pozicije, već i kao primer iskrivljenog samorazumevanja same funkcionalističke struje u vreme njenog najvećeg uticaja.

3. Bakli kao otpadnik: od teorije društvenog sistema ka opštoj teoriji sistema

Obimna Baklijeva monografija o sociologiji i savremenoj teoriji sistema lišena je kolebanja i nedoumica koje su karakterisale njegovu raniju funkcionalističku poziciju. Ova knjiga, nastala sredinom šezdesetih godina, zanimljiva je ne samo kao izrazit primer napuštanja doskora dominantne pozicije u korist modernije orijentacije, prividno otporne na uticajne filozofskonaučne prigovore, već i zbog vrlo upornog zalaganja svoga pisca da istakne specifičnost i relativnu autonomiju sociokulturnih sistema u odnosu na sisteme koji su prisutni na drugim ravnima stvarnosti. Baklijeva monografija vredna je, dakle, pažnje i zbog izrazitih antiredukcionističkih zalaganja svoga autora, ne suviše karakterističnih za sistemsku orijentaciju u koju je on u osnovi uklopio svoju misao. U tom je smislu opravdano opširnije navodjenje u njoj sadržanih pogleda, pošto se u Baklijevom vidjenju teorija sistema prikazuje u njenoj donekle oplemenjenoj varijanti. Stoga se i kritikama koje će joj biti upućene neće moći zameriti da se usredsređuju na ekstremne ili na neosmišljene primere ove orijentacije, a ujedno će se i jasnije moći istaći veza između specifičnosti Baklijeve ranije funkcionalističke pozicije i njegovog kasnijeg izbora. U

ovom se slučaju temeljni problem kome je posvećen ovaj članak jasnije ocrtava nego što bi to bio slučaj kod većine drugih primera.

Za Baklija, dakle, teorija sistema nije samo revolucionarna naučna perspektiva i pojmovni okvir za proučavanje sociokulturnih sistema koji nadilazi neadekvatnost zamisli mehaničkog ekvilibrijuma i organizmičkog modela, već i naučna teorija koja uvažava vezu između ljudskog i nižih nivoa systemske organizacije i koja po mnogo čemu liči na sociološku teoriju srednjeg obima kakve su Blauova ili Homansova teorija institucionalizacije. Njen osnovni saznajni zadatak ne svodi se samo na traganje za sličnostima, nego i za značajnim razlikama između pojedinih tipova sistema. U tom smislu ona je, po piščevom mišljenju, superiorna funkcionalnoj analizi, pošto ne ispušta iz vida činjenicu da svako društvo ima stabilne skupove alternativnih vrednosti i normi, uvek dinamičnih, a često i devijantnih. (Buckley, 1965: VII-VIII; upor. *isto*: 1) Teorija sistema, za razliku od funkcionalnog metoda, ne podleže konfuziji koju su od Spensera (H. Spencer) na ovamo napravili funkcionalisti u primeni načela uzajamne zavisnosti sistemskih delova. Oni, po Baklijevom mišljenju, ne razlikuju organsku od organizmičke analogije, budući da društvo sagledavaju po analogiji za živim organizmom a ne sa živom vrstom. U organizmu, kako on naglašava, delovi kooperiraju, dok u okviru vrste postoji borba za opstanak, pa potonji tip analogije vodi teoriji sukoba. Ovo odsustvo neophodne distinkcije u funkcionalizmu omogućuje Bakliju da afirmiše svoj ključni pojam morfogeneze, shvaćene kao sposobnost društava da se rekonstruišu, za razliku od zrelog živog organizma. (*Isto*: 12) Ovaj se pojam pretpostavlja terminu funkcionalnih preduslova, pošto je ovaj poslednji takodje plod organizmičke analogije koja zanemaruje činjenicu da sociokulturni sistem može da podnese široku lepezu inkompatibilnosti u idejama, stavovima, verovanjima ili ideologijama, a da potpuno efikasno funkcioniše. (*Isto*: 16) Sa prikazanih pozicija Bakli preduzima kritiku uticajnih funkcionalističkih shvatanja T. Parsonsa i Dž. Homansa.

Razliku između ovih modela ravnoteže on nalazi prvenstveno u tome što je Homansova konceptualizacija zamisli ekvilibrijuma bliža duhu moderne teorije sistema nego tradicionalni Parsonsov model. Koren mnogih nedoslednosti nastalih u okviru ovog poslednjeg predstavlja istovremeno naglašavanje neutralnih uzročnih relacija i "normativnih" vrednosnih odnosa, poput "sklada", "poretka", "saglasnosti" ili "integracije". Na ovom je mestu, pre nego na većini drugih, uočljiv odredjeni kontinuitet u Baklijevom razumevanju glavne struje sociološkog funkcionalizma. On napominje da je Parsonsovo shvatanje navodne težnje sistema da održi ravnotežu vrlo slično biološkom modelu homeostaze, te da je ono impregnirano antropomorfičkim i teleološkim pogledima. Prema Parsonsu, sistem "traži" ravnotežu, on "ima probleme" i "potrebe". U istom smislu Bakli Parsonsovo postuliranje mehanizama systemske kontrole ocenjuje kao potpuno jednostrano.

Koren mnogih slabosti Parsonsovog modela nalazi se, po njegovom mišljenju, u stvaranju kritikovane zamisli na osnovu veštačkog spoja biološkog strukturalno-funkcionalnog modela i jedne od varijanti shvatanja mehaničkog ekvilibrijuma. Poenta je u sledećem: Bakli opravdano naglašava da društveni sistem nema apsolutno čvrstu, nedvojbeno "normalnu", formu strukture. Društvene celine svoje strukture neprestano

menjaju, što izmiče iz vidokruga Parsonsove zamisli, bar u njenom klasičnom obliku. S druge strane, Bakli ne ispušta iz vida da Parsons u svojim kasnijim radovima, pod uticajem kritika, pojačava svoju poziciju, stvarajući, šezdesetih godina, systemske analogije između društvenih sistema i živih vrsta, a ne više pojedinačnih organizama. (Parsons, 1964) Bakli takvu orijentaciju, razumljivo, pozdravlja, videći u njoj bar delimično napuštanje ekvilibrijumskog homeostatskog modela radi afirmacije shvatanja društvenih sistema kao kompleksnih adaptivnih celina. (Buckley, 1965: 134)

Homansov model ravnoteže u ovom je poredjenju bolje prošao. U okviru shvatanja izloženog u *Ljudskoj grupi* devijacije se tretiraju kao integralni deo sistema, dok se održanje obrazaca sagledava kao problematično, pa se čak vidi i kao "čudo". Homans ne tvrdi da svako stanje sistema mera da ima ravnotežni karakter i misli da je biološki strukturalno-funkcionalni model neprimeren proučavanju društvenih celina, već i zbog odsustva mogućnosti da se na ovom polju istraživanja uspešno primeni njegov ključni model preživljavanja. U tom smislu Bakli ocenjuje da Homans u svom glavnom delu izbegava mnoge slabosti Parsonsovog modela, pri čemu se kao slabost njegovog sopstvenog stanovišta izdvaja mehaničko izvodjenje pojma ravnoteže. On, naime, tvrdi da, ako je sistem u ravnoteži, onda mogu da se očekuju određene specifične posledice, ali ne daje osnov za procenu da li se sistem zaista nalazi u stanju ekvilibrijuma. Homans, dakle, definiše pojam ravnoteže operacionalno, u terminima njegovih posledica po stanje sistema, ali ne i u pogledu kriterijuma koji bi bili nezavisni od ovih empirijskih posledica. Odsustvo teorijski određene procene systemskog stanja kasnije će se, kao što je poznato, povezati sa Homansovim napuštanjem systemskog pristupa i sa njegovim okretanjem ka ne suviše promišljenom psihologizmu. Bakli, međutim, s pozicija koje nameću afirmaciju vlastitog stanovišta, ističe naglašavanje specifičnog i otvorenog karaktera društvenih sistema u Homansovom glavnom radu, pošto se ono uklapa u njegovo sopstveno vidjenje sposobnosti systemskog pristupa za uspešnu primenu u društvenim studijama. (Buckley, 1965: 35 i sl.)

Baklijeva afirmacija primene modernog systemskog pristupa u sociologiji zasniva se na nekoliko razloga. On tvrdi da ovaj pristup pokušava da stvori zajednički rečnik koji će sjediniti nekoliko "bihevioralnih" disciplina, da on poseduje tehniku za tretiranje velikih kompleksnih organizacija kakvi su socijalni sistemi, da se u njegovom slučaju radi o primeni sintetičkog pristupa tamo gde parcijalna analiza ne može da proдре do složene mreže međusobno povezanih systemskih segmenata, te da je systemski pristup u predočenom obliku bitno sociološki profilisan, pošto se pomoću njega sociokulturni sistem sagledava u pojmovima informacijskih i komunikacijskih mreža. Osim toga, govoreći o prednostima systemskog pristupa, Bakli tvrdi da se ovaj pre usredsređuje na proučavanje odnosa nego na istraživanje "entiteta", s naglaskom na procesu i tranziciji verovatnoća kao osnovi jedne fleksibilne strukture s mnogo stepeni slobode. Napokon, systemski pristup pokušava da razvije istraživanje ciljno-usmerenog, svrhovitog ponašanja, simboličkih kognitivnih procesa, svesti i samosvesti, kao i sociokulturne emergencije (neubičajenosti) i dinamike uopšte, na jedan način koji je objektivn i neantropomorfistički i koji je, uz to, podložan operacionalnom definisanju. Sličnost sa izvesnim Homansovim pogledima ovde je vrlo vidljiva. Njen značaj, međutim, niukoliko ne treba

prenaglašavati, s obzirom na korenito različite razloge koji su usmeravali razvoj stanovišta dvojice pomenutih pisaca u postfunkcionalističkim fazama njihovog rada. Bakli, razumljivo, predočene pretenzije sistemskog pristupa tretira pre kao njegove perspektivne zadatke nego kao posve aktuelne mogućnosti.

Na osnovu interpretirane problematizacije osnovne teme Bakli izlaže svoju zamisao teorije sistema, neprestano u ovom kontekstu naglašavajući značaj "morfofenetskih" procesa u funkcionisanju i istraživanju kompleksnih društvenih celina. Distinkcija između "*morphostasis-a*" i "*morphogenesis-a*" po svojoj prilici predstavlja i najznačajniji teorijski doprinos njegove zamisli koja se ovde razmatra u njenom razvijenom obliku. On razlikuje "tradicionalnu" uzročnu analizu (usredsređenu na jednu vremensku sekvencu od prethodnog uzroka do sadašnjeg efekta) i interakcionistički pristup usredsređen na simultano stanje povezanih varijabli. Osim dva pomenuta pristupa posebne postupke po njegovom mišljenju predstavljaju funkcionalna analiza i moderna sistemaska analiza.

Kada govori o funkcionalnom metodu Bakli piše da se ovaj, za razliku od "tradicionalnih" i interakcionističkih postupaka uzročne analize, usmerava od današnjih na buduće događaje, pokušavajući da objasni aktuelna zbivanja u terminima njihovih posledica po kontinuitet, istrajavanje, stabilnost ili preživljavanje celine čiji su ona delovi. Upravo ova vrsta vremenske perspektive za njega predstavlja specifičnost funkcionalne analize, mnogo više nego što bi to bio pojam sistemske međuzavisnosti delova. U narednom odeljku videće se da Gidens (A. Giddens) takodje osporava pridavanje suštinskog značaja za funkcionalnu analizu načelu međusobne zavisnosti, mada on to čini sa nešto drugačijim metodološkim ciljem. Bakli, međutim, navodi da su filozofi nauke utvrdili da se funkcije mogu "prevoditi" u eficientne uzroke, u skladu s vidjenjem da prethodno ili tekuće stanje sistema mora da prethodi budućim posledicama. Kao alternativa ovakvom kauzalističkom zasnivanju funkcionalne analize javlja se prihvatanje pretpostavke o samoregulaciji sistema, na šta će, takodje, upozoravati Gidens. Bakli pomenutu pretpostavku tretira kao adekvatnu za objašnjenje fizioloških sistema, budući da je biološki proces prirodnog odabiranja dobro poznat. S druge strane, ovaj "slepi" proces, koji Bakli u duhu Vordove (L. Ward) terminologije naziva *genesis*-om, potpuno je različit od procesa društvene selekcije, shvaćenog kao *telesis*. Kad analitičar želi da objasni funkciju nekog segmenta društvene strukture, ne može se obratiti za podršku nekom slepom procesu prirodnog odabiranja. Bakli se stoga zalaže za istraživanje činilaca i mehanizama sa uzročnim dejstvom umesto za traganje za "funkcionalnim preduslovima" ili za "društvenim potrebama". (Buckley, 1965:76)

Baklijev je zaključak da se zbog problema s kojima se funkcionalna analiza sreće prilikom pokušaja da se finalna uzročnost "prevede" na eficientnu funkcionalističku teorija često redukuje na individualnu psihologiju. (Više o ovom opštijem problemu vid. u: Pražić, 1987). U ovom smislu on sagledava i evoluciju Homansovih pogleda u njegovom otklonu od funkcionalizma ka individualizmu (Buckley, 1965:109) Opšti je utisak koji se da steći na osnovu izvedene rekonstrukcije Baklijevih pogleda, da su na promenu njegovih shvatanja u značajnoj meri uticali prigovori filozofa nauke nastali u okviru "rane debate". (Giddens, 1982) Mada je očito da je njegova funkcionalistička "pravovernost" poljuljana već u radovima iz kasnih pedesetih godina, do konačnog napuštanja osnovnog stanovišta

došlo je tek sa snaženjem uticaja i pomodnosti opšte teorije sistema u prvoj polovini naredne decenije. U okviru ove šire struje Bakli gradi vlastitu "sistemsku" poziciju, koja je u pogledu mogućnosti primene na usmeravanje socioloških istraživanja primetno adekvatnija od većine ostalih varijanti istog osnovnog pristupa. Čini se da sasvim prihvatljivo naglašavanje značaja *morphogenesis*-a, kao i vrlo česta podsećanja na autonomni ontološki status socio-kulturnih sistema, dosta duguju funkcionalističkim ishodištima njegove misli. Funkcionalizmu je, kao sintetičnom pogledu na društvo, stran svaki epistemološki fizikalizam, pa se u tom smislu ovaj oblik sistemskog pristupa javlja kao nadmoćan onima koji društvene sisteme sagledavaju na izrazitije formalan način.

Odnos systemske analize moguće je, svakako, posmatrati i iz drugih perspektiva. Dok je ovom prilikom na Baklijevo stanovište ukazano kao na vrlo značajan primer jednog oblika sistemskog pristupa razvijenog pod uticajem ranijih autorovih pogleda, ranijom prilikom teorija sistema tretirana je kao relativno nezavisna od funkcionalizma. (Ilić, 1995) Naknadna ispitivanja sugerisala su vidjenje koje se sada zastupa. No, postoji i jedan treći pogled na odnos ovih dveju opštijih orijentacija, o čemu su u našoj literaturi najviše pisali B. Milošević i V. Štambuk. Obojica ovih autora vide teoriju sistema kao jedan od pomodnijih oblika opšte funkcionalističke misaone orijentacije. (Štambuk, 1976:168; Milošević, 1989:7,49) Utisak je da se pri tom obraća manje pažnje na razlike u epistemološkom zasnivanju ovih orijentacija, jer je sistemski pristup, u celini gledano, manje sklon korišćenju pojmova finalne uzročnosti i teleologije, nego što je to slučaj s funkcionalizmom. S druge strane, upravo Baklijev primer pokazuje da idejno sadržajniji i teorijski bolje razradjeni oblici sistemskog pristupa mogu u sebe uključivati shvatanje o ontološkoj autonomiji društvene ravni stvarnosti, razvojno-istorijsku dimenziju, pa i plodnu razradu distinkcije između očitih i prikrivenih funkcija, o čemu, zbog obima napisa, ovom prilikom nije moglo biti reči. Pri tom nije sporno da i ovakva, sociološki adekvatnija varijanta teorije sistema, u sebi sadrži suštinska ograničenja osnovnog pristupa, na koja, uverljivo, upozorava Milošević. (Milošević, 1980;1989).

4. Širi idejni kontekst napuštanja funkcionalizma

Prethodna razmatranja pokazala su Homansov individualistički i Baklijev "sistemski" otklon od funkcionalizma. Pri tom je znatno više pažnje bilo posvećeno ovom drugom, pošto se on, zbog osobene zamisli morfogeneze i sociološki razvijenijeg shvatanja društvenog sukoba, ocenjuje kao saznajno plodonosniji. No, bilo bi pogrešno ako bi se predočeno vrednovanje shvatilo kao prihvatanje svih Baklijevih kritika upućenih metodom jezgri funkcionalne orijentacije. Eksplanatornim mogućnostima funkcionalizma neophodno je pristupiti na diferenciran način. U tom smislu potrebno je načiniti sledeću napomenu:

Suština razvijenog oblika Baklijeve kritike funkcionalizma počiva na uverenju da je funkcionalna analiza nesposobna da utvrdi uzročni prioritet nekih delova sistema nad drugim, te da joj samim tim izmiče i mogućnost rešavanja problema društvene promene i razvoja. Utisak je da ova kritika nije potpuno opravdana. Parsonsovo uporedno proučavanje razvoja ljudskog društva iz funkcionalističke perspektive bar donekle

opovrgava Baklijevu ocenu, a brojna eklektička funkcionalističko-evolucionistička istraživanja predstavljaju jednu od značajnih karakteristika savremenog stanja sociologije. (Parsons, 1987) U ovom pogledu D. Mrkšić navodi ozbiljne saznajne poduhvate P. Hajnce (Heintz) i V. Zapfa, usmerene poglavito ka proučavanju društvenog razvoja pomoću funkcionalne analize. (Mrkšić, 1977) Slabosti ovih istraživanja, koje potiču bilo iz inherentnih nedostataka funkcionalističke teorije (odnos sistema ličnosti i društvenog sistema, veza između kulturnih i strukturalnih promena, kolebanja oko nivoa opštosti teorije, izbor jedinica analize, utvrđivanje odnosa spoljnih i sistemskih činilaca i odnosa posebnih teorija sa teorijom društvenog sistema), ili usled nepreciznog teorijskog i operacionalnog definisanja ključnih pojmova, ništa ne govore protiv perspektivne mogućnosti uspešne primene funkcionalnog pristupa u proučavanju društvenog razvoja. (Vid. Mrkšić, 1977: 34-37, 44-48) Nije sporno da se kao referentni okvir funkcionalnog pristupa javlja globalni društveni sistem i da on, sam po sebi, ne prelazi njegove granice. (Popović, 1974:23). No, upravo pomenuti istraživački poduhvati pokazuju, u manjoj ili većoj meri, mogućnost integracije istorijskog pristupa u stanovište koje je suštinski funkcionalno. Čini se, štaviše, da je i osnovna tvrdnja na kojoj Bakli (a s njim i mnogi drugi "otpadnici") gradi svoju kritiku, naime, ona koja govori o nesposobnosti funkcionalizma da utvrdi uzročni prioritet nekih sistemskih segmenata, uglavnom neosnovana. Ona se može prihvatiti samo ako se funkcionalni pristup shvati na neopravdano sužen način, kao ispitivanje odnosa međusobne zavisnosti uz ničim obrazloženo ignorisanje proučavanja njihove uzročne osnove. Po pravilu postoje raspoloživi podaci o vremenu nastanka pojedinih pojava-funktora, ili se bar do njih može doći primenom različitih socioloških istraživačkih postupaka. Ne vidi se zbog čega isto ne bi važilo i za utvrđivanje specifičnih uzročnih uticaja, pa u tom smislu česta primedba vezana za pitanje ustanovljavanja kauzalnog prioriteta ne deluje kao osnovana.

Prethodna zapažanja odnosila su se na neke naučne razloge napuštanja funkcionalizma. Idejni razlozi, shvaćeni u širem smislu, nisu manje značajni. Za savremeni funkcionalizam karakteristično je stalno naglašavanje sistemskih neuskладjenosti koje, međutim, navodno ne utiču na relativno efikasno sapostojanje i delovanje segmenata globalne društvene celine. U ovom nastojanju vidljiv je uticaj liberalističke reinterpretacije prvobitnog konzervativnog sociološkog funkcionalizma. (Vid. Milić, 1970/1989) Videlo se, na Baklijevom primeru, da su na ideološko "umekšavanje" sociologa funkcionalista već od druge polovine pedesetih godina značajno uticali upliv Mertonovog liberalnog *bathos*-a (Crothers, 1987:VIII) i uticaj kritika najčešće dosledno liberalno orijentisanih analitički usmerenih filozofa nauke. U drugoj polovini šezdesetih godina funkcionalizam je već bio u znatnoj meri ideološki liberalizovan; onovremena šira intelektualna klima niukoliko nije bila povoljna za afirmisanje otvorenih konzervativnih nastojanja. Neki samostalniji i značajniji predstavnici osnovne struje načinili su u toku sedme decenije korenit otklon: Homans, nešto ranije, vođen razmotrenim ličnim i klasnim motivima, udesno, u pravcu neprikrivenog individualističkog konzervatizma, dosta ovlašno prekrivenog teorijom razmene; Bakli, tek koju godinu kasnije, prema ideološki prividno neutralnijoj teoriji sistema, uz kritiku konzervatizma preko osporavanja antropomorfizma i teleologije u funkcionalizmu. No, ovde treba naglasiti da

se uticaj ličnih i ideoloških činilaca uveliko ispreplitao sa glavnim pravcem metodološke kritike.

Valja podsetiti na neke rezultate prethodnih ispitivanja. Prikaz polemike oko Homansove misaone evolucije ukazao je na probleme modernog sociološkog funkcionalizma u nastojanju da u sebe uključi antropološku dimenziju. Ispostavilo se da holistička jednostranost ove struje ne počiva na slučajnom prenebregavanju "humanog koeficijenta", već da je ona uslovljena opštim teorijskim sadržajima funkcionalizma, odnosno njegovim opštijim osobinama kao istraživačke orijentacije. Povezivanje funkcionalnih zahteva sa ljudskim potrebama bilo je moguće ostvariti u zamisli Malinovskog. (Ilić, 1993) No, onoga časa kada se funkcionalni metod pokušao preformulisati u rigorozniji naučni postupak, što je podrazumevalo napuštanje njegovih klasičnih načela, a napose principa univerzalne funkcionalnosti, naučnici koji nisu bili voljni da se odreknu primene antropološke dimenzije u sociološkom istraživanju morali su da pribеžište potraže u drugim orijentacijama savremene sociologije, a najčešće u metodološkom individualizmu. Homansov primer upravo potvrđuje iznetu tvrdnju.

Razvoj Baklijevih pogleda pokazao je snagu filozofskonaučnih kritika u njihovom neposrednom vidu i u obliku njihovog posrednog dejstva preko "pojačavanja" osnovnog funkcionalističkog stanovišta. Posebno je zanimljivo da se u ovom "pojačavanju" epistemološke pozicije funkcionalizma morao napustiti i sam osnovni pravac, budući da su neki njegovi ključni momenti neodvojivi deo onoga što se naziva "organskom analogijom" i "teleologizmom". No, o razlozima za napuštanje funkcionalističke pozicije kod njenih nekadašnjih značajnih predstavnika treba nešto reći i u smislu pogleda R. Budona (Boudon), koji ovo pitanje osvetljava sa jedne nove strane.

Ovaj autor pojam funkcije tretira u njegovom relativizovanom smislu, na isti način na koji se u pomenutom duhu sagledavaju termini "istine" ili "evidencije" (svedočanstva). Pod uticajem Poperovih (Popper) pogleda Budon tvrdi da neka naučna teorija nikada ne može biti istinita, niti se ona može iskustveno proveriti. Ona samo može biti lažna ili nelazna, a željeni postupak verifikacije mora se u empirijskim naukama zameniti skromnijim načelom opovrgljivosti. U tom smislu Budon zahteva da se naučni jezik očisti od pojmova "spontane epistemologije", kakvi su pojam "istine", ali i termin "funkcija". Ovaj pisac pomenutom pojmu zamera da je nejasan i da se ne može formalizovati, mada priznaje da je njegova upotreba u opisivanju društvenog sistema vrlo stara. Budon, međutim, zapaža da razvoj funkcionalizma pokazuje reformulaciju pojma funkcije u smislu njegovog rastvaranja na nedvosmislene pojmove koji se mogu adekvatno formalizovati. (Budon, 1967:201-202) Za razliku od Redklif-Brauna i Malinovskog, koji su smatrali da pojam funkcije ima neposredno jasan smisao, Budon ističe pojam funkcije ima neposredno jasan smisao, Budon ističe Parsonsa i savremeni sociološki funkcionalizam u čijim shvatanjima ovaj pojam figurira na znatno diferenciraniji način. U tom smislu on izdvaja Parsonsovu distinkciju između industrijskih i neindustrijskih društava, podsećajući da je Parsons naglašavao odsustvo homologije između profesionalnih i porodičnih uloga u industrijskim društvima. (Boudon, 1967:203) Prema ovom shvatanju, naime, u istom tipu društva ne mogu postojati i proširena porodica i industrijska privreda, pošto se industrijsko društvo neminovno interferiše sa nuklearnim tipom porodice kao preovladajućim. U ovom

smislu se prevlast nuklearnog tipa porodice javlja kao neophodni uslov funkcionisanja industrijskog društva. Budon na sledeći način formalizuje ovakvo parsonsovsko rezonovanje, za koje tvrdi da je karakteristično za zahteve savremenog funkcionalizma: 1. jedna karakteristika A implicira stanje stvari a, b,...n; 2. jedna karakteristika B implicira stanje stvari a1, b1...m; 3. stanje stvari a i a1 nespojiva su; 4. stoga, karakteristike A i B ne mogu istovremeno biti prisutne u nekom društvu. (Boudon, 1967:204) Budon podvlači da je predočeni oblik zaključivanja rigorozan i da je izveden bez dvosmislenosti, pri čemu se ne pominje pojam funkcije. On izvodi sličnu formalizaciju na primeru Mertonove funkcionalne analize američke političke mašinerije, pri čemu takodje uspeva da izbegne upotrebu pojma funkcije i da ovaj termin rastvori u nizu iskaza koje karakteriše hipotetičko-deduktivno poperovsko rasudjivanje i napuštanje "spontane epistemologije".

Budon se, dakle, zalaže za napuštanje upotrebe pojma funkcije. Prema njegovom mišljenju, moderni funkcionalizam ne karakteriše ispitivanje funkcija kao doprinosu sistemu, već nastojanje značajnih naučnika kakvi su Merton i Parsons da definišu određene rigorozne postupke koji bi dopustili da se društveni sistemi analiziraju takvi kakvi jesu. Za razliku od klasičnih funkcionalista, čija su istraživanja karakterisali "pseudo-dokazi" nekih funkcija ili nekih pojmova, moderni funkcionalizam odlikuje se studijama koje pokazuju nužnost ili nemogućnost zajedničkog pojavljivanja nekih elemenata u društvenom sistemu preko primene korektnih "negativnih dokaza" u smislu predočene formalizacije.

Vidljivo je da Budonovi pogledi donekle podsećaju na Baklijeva nastojanja usmerena kao napuštanju biologizma i utemeljivanju teorije sistema na drugačijim epistemološkim pogledima. S druge strane, Budon, bar u izvesnoj meri, brani eksplanatorne pretenzije funkcionalizma, dok ih Bakli u zreloj fazi svog rada posmatra sa više skepse. Neki od nešto kasnijih umerenijih kritičara funkcionalizma, kakav je, na primer, Gidens, nisu se, ipak, ustezali da pojam funkcije posmatraju kao prihvatljivo eksplanatorno orudje. (Giddens, 1976:119) Ovaj pisac je u svom pogledu na funkcionalni metod u izvesnom smislu blizak Bakliju, pošto i prema njegovom mišljenju glavni saznajni interes ovoga postupka ne počiva na fokusiranju na odnos celine i delova, već na postuliranju homeostaze. No, dalo se uočiti da Bakli, napuštajući funkcionalističku poziciju, ipak naglašava značaj temporalne dimenzije u primeni njenog specifičnog pristupa. Gidens je u ovompogledu kritičniji, pošto je za njega cilj primene pojma funkcije od Dirkema do danas pre svega isključivanje vremenske i istorijske dimenzije. Prema njegovom mišljenju, "neka struktura se može opisati "van vremena", ali i njeno funkcionisanje", (Giddens, 1976:120) Predočene razlike u mišljenjima dosta jasno ocrtavaju širinu metodoloških pogleda na ključne (eksplanatorne) pretenzije funkcionalizma. Pri ovakvom odsustvu iole raširenije saglasnosti na epistemološkom planu morao je porasti uticaj logički vrlo dosledne i prema funkcionalizmu ne suviše naklonjene analitičke filozofije nauke, sa njenim liberalnim širim idejnim osnovama. Upliv ovog činioca dodatno je bio pojačan opštom intelektualnom klimom u šezdesetim godinama, sa njenim potcenjivanjem konzervativnih sadržaja na koje su i klasični antropološki i moderni sociološki funkcionalizam isprva bili upućeni kao na svoje vannaučno zaledje.

Prethodni segment analize pokazao je obrise jednog stanja društvene nauke i njene metodološke kritike u kome je bilo dosta prostora za uticaj širih društvenih činilaca na modifikaciju nekih značajnih gledišta u posmatranoj struji ili, što je u kontekstu ovog napisa zanimljivije, za njeno napuštanje. Ovde se može napraviti jedna paralela, bez mnogo bojazni da će se postupiti neistorično. U osamdesetim godinama neofunkcionalizam je, kao jedan od naučnih oblika reafirmacije nekih temeljnih ideoloških vrednosti gradjanskog društva, doživeo svoj ponovni uzlet. U godinama koja je obeležila polovinu devete decenije našeg veka zbili su se ne suviše plodonosan kraj "neomarksističke rasprave" o funkcionalnom i posledičnom objašnjenju (Ilić, 1994b), pojava Aleksandrovog zbornika o neofunkcionalizmu (Alexander, 1985) i početak velikih promena u onom delu sveta koji se decenijama najuspešnije suprotstavljao prihvatanju vrednosti gradjanskog društva. Nove okolnosti dovele su i do novih primera otpadništva, o kojima je u ranijim radovima već bilo reči. Ovde će u najsazetijem obimu biti pomenuti neki naknadno stečeni uvidi.

U razmatranju Štompkine misaone evolucije nije bilo dovoljno pažnje obraćeno na njegovo privremeno prihvatanje "praxis" varijante opšte marksističke teorije o društvu. Specifični sadržaji ovog posebnog oblika opštije struje morali bi se, u okviru jednog obimnijeg istraživanja, posmatrati kao katalizatori vrlo zanimljivog toka razvoja pogleda ovog poljskog sociologa koji je, valja se podsetiti, pre najnovijeg otvorenog priklanjanja eklektici po dva puta prolazio kroz pretežno "marksističke" i "funkcionalističke" faze. (Ilić, 1994a) Neomarksistički stav prema funkcionalnom objašnjenju takodje bi mogao postati predmetom obuhvatnijeg posebnog istraživanja. Većini komentatora je zajedničko ukazivanje na impregniranost ovih pokušaja uticajem analitičke filozofije; neki od njih pri tom dosta odmereno pišu o neomarksističkom napuštanju eshatološke dimenzije u shvatanju društvenog razvoja i o afirmaciji "uzročne asimetrije" na epistemološkom planu, (Wright, Levine, Sober, 1992) dok drugi u svom otvorenom antimarksizmu oštro sude o ovim pregnućima. (Gordon, 1990) Za žaljenje je što mnogo navodjena monografija o Mertonovom funkcionalizmu, u kojoj je razmotrena i evolucija kasnijih Budonovih pogleda na ovaj pravac, nije bila pristupačna. (Clark, Modgil; 1990) U svakom slučaju, vidljivo je da i noviji primeri napuštanja funkcionalizma predstavljaju područje brojnijih savremenih ispitivanja. Osnovni metodološki problem predstavlja, valja to ponoviti, odsustvo mogućnosti da se u ovakvim istraživanjima obuhvati uticaj svih društveno-političkih, teorijskih, metodskih, akademskih i ličnih činilaca. Sistematičnije stvaranje evidencije za ovakva proučavanja po svoj prilici nameće neophodnost timskog rada, za šta u domaćoj literaturi postoji saznanje vrlo podsticajan presedan. (Milić i sar., 1990)

Postoji jedan poseban razlog zbog koga proučavanje primera napuštanja funkcionalističke orijentacije može biti naročito zanimljivo za pisce koji su formirani u okvirima marksističke tradicije, a takvim je, medju našim sociolozima, najviše integracija funkcionalističke struje nikada nije dostigla onaj stepen unutrašnje čvrstine kakav je karakterisao marksističku misao o društvu. Funkcionalizam je uvek bio samo jedan od oblika osporavanja socijalističkih ideja; njegov upliv nikada nije pokrivaio celu naučnu zajednicu zapadnih zemalja. Privrženost funkcionalističkim temeljnim idejama nikada nije dosticala stepen sholastičkog odnosa, a i sama funkcionalistička ortodoksija relativno je

kratko predstavljala izrazito raširenu pojavu. Kao i u slučaju drigh pravaca nastalih u okviru gradjanske sociologije i za funkcionalizam je karakteristična prevlast revizionista nad pravovernim sledbenicima. Ako se naznačeno istraživačko polje posmatra iz metodološke perspektive, ono se vidi kao potencijalno veoma plodonosno, pošto idejna rezudjenost funkcionalizma omogućuje jasno uočavanje i čisto metodskih razloga koji su usmeravali evoluciju struje i njihove veze sa činocima iz šireg društvenog okruženja. U tom smislu može se zaključiti da ozbiljni istraživački problemi postoje uporedo sa velikim naučno-strategijskim izazovima. Zadatak je budućih proučavanja da se suoče sa prvima od njih i da pokušaju da na najbolji u datim prilikama mogući način odgovore na druge.

LITERATURA

- Alexander, J.C., 1984, *Theoretical Logic in Sociology*, Vol. IV; "The Modern Reconstruction of Classical Thought: Talcott Parsons", University of California Press, Berkeley
- Alexander, J.C., (ed.) 1985, *Neofunctionalism*, Sage, London
- Alexander, J.C., 1986, "Science, sense and sensibility", *Theory and Society*, 15, no. 3
- Boudon, R., 1967, "Remarques sur la notion de fonction", *Revue Française de Sociologie*, 8, no. 2
- Buckley, W., 1957, "Structural - Functional Analysis in Modern Sociology", u: Becker, H., Boskoff, A., (eds.) *Modern Sociological Theory*, Dryden, Press, New York
- Buckley, W., 1958, "Social Stratification and Functional Theory of Social Differentiation", *American Sociological Review*, 23, no. 4
- Buckley, W., 1965, *Sociology and Modern System Theory*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J.
- Clark, J., Modgil, C., Modgil, S., (eds.) 1990, *Robert K. Merton: Consensus and Controversy*, Falmer Press, London and Philadelphia
- Crothers, C., 1987, *Robert K. Merton*, Ellis Horwood Lmt. and Tavistock Pub. Lmt., London
- Giddens, A., 1976, *New Rules of Sociological Method*, Hustchinson, London
- Giddens, A., 1982, "Commentary on the Debate", *Theory and Society*, 11, no. 4
- Gordon, D., 1990, *Resurrecting Marx: The Analytical Marxists on Exploitation, Freedom and Justice*, Transaction Books, New Brunswick
- Gvoić, Lj., 1991, *Funkcionalizam Roberta K. Martona - teorijsko stanovište i osnovne oblasti primene*, Beograd
- Homans, G. C., 1950, *The Human Group*, Harcourt, Brace, Inc., New York
- Homans, G.C., 1984, *Coming to My Senses: Autobiography of a sociologist*, Transaction Books, New Brunswick, N.J.
- Ilić, V., 1992, "Herbert Spenser i razvoj uporednih istraživanja u sociologiji", *Sociološki pregled*, 26, no. 1-4
- Ilić, V., 1993, "Izvori funkcionalne analize u sociologiji", *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu - Spomenica Vojina Milića*
- Ilić, V., 1994a, "Od funkcionalizma do eklektike - Pjotr Štompka i savremena sociologija", *Sociologija*, 36, no. 3
- Ilić, V., 1994b, "Neomarksizam i funkcionalno objašnjenje", *Sociološki pregled*, 28, no. 3
- Ilić, V., *Funkcionalizam u sociologiji*, ISI, Beograd
- Kuvačić, V., *Funkcionalizam u sociologiji*, Naprijed, Zagreb
- Martindale, D., 1965, (ed.) *Functionalism in The Social Sciences*, American Academy of Political and Social Science, Philadelphia
- Milić, A. i sar., 1990. *Sociologija društvene akcije Talkota Parsonsa*, ISI, Beograd
- Milić, V., 1970/1989, "Buržoaski konzervatizam u sociološkoj teoriji pedesetih i šezdesetih godina", u: isti, *Prilozi istoriji sociologije*, Veselin Masleša, Sarajevo
- Milošević, B., 1980., "Totalitet društva kao negacija primene kibernetike i teorije sistema u društvenim naukama, *Sociologija*, 22, no. 3-4
- Milošević, B., 1989, *Mogućnosti i granice kibernetike - prilog kritici neofunkcionalizma u društvenim naukama*, Mladost, Beograd

- Mrkšić, D., 1977, "Neoevolucionalistička i funkcionalistička gledišta o društvenoj promeni i razvitku u nemačkoj sociologiji", *Sociološki pregled*, 11, no. 1
- Parsons, T., 1964, "Evolutionary Universality in Society", *American Sociological Review*, 29
- Parsons, T., 1987, *Društva*, August Cesarec, Zagreb
- Popović, M., 1974, *Problemi društvene strukture*, BIGZ, Beograd
- Pražić, A., 1987, *Priroda i teleologija*, ICI, Beograd
- Sztompka, P., 1986, *Robert K. Merton: An Intellectual Profile*, Macmillan, London
- Stambuk, V., 1976, *Mogućnost kibernetike i stvarnosti*, Tehnička knjiga, Beograd
- Wright, E.O., Levine, A., Sober, E., 1992, *Reconstructing Marxism*, Verso, London

Zusammenfassung

Vladimir Ilić

Die Renegaten - einige Beispiele des Verlassens des soziologischen Funktionalismus -

Die neuesten Ergebnisse einer umfassenderen Untersuchung des soziologischen Funktionalismus werden in diesem Aufsatz ausgelegt. Die Aufmerksamkeit des Autors konzentriert sich besonders auf Homans' und Buckleys Beispiel des Verlassens der Hauptströmung. Es wird der Einfluss von verschiedenen Faktoren geprüft.

Im ersten Teil des Artikels wird die Entwicklung von Homans' Auffassungen von dem antropologischen Funktionalismus bis zur Austauschtheorie beobachtet. Auf diesem Beispiel zeigt man die Grenzen des Entwickelns der individualistischen Position im Rahmen der funktionalistischen Orientierung. Die besondere Aufmerksamkeit wird auf J. Alexanders Erläuterung von Homans' intellektuelle Evolution gerichtet, weil sein Standpunkt mit der zeitgenössischen neofunktionalistischen Deutung der Vergangenheit der eigenen Strömung am deutlichsten korrespondiert.

Im zweiten Teil des Textes wird über die Eigentümlichkeit von Buckleys früher funktionalistischer Position erörtert. Der Autor erwägt der Einfluss von Nagels und Mertons Kritik auf die Entstehung von Buckleys individualisiertem Standpunkt und auf seine Reinterpretierung von Parsons' Funktionalismus. Im folgenden Teil des Aufsatzes wird auf Buckleys spätere nichtfunktionalistische Auffassung hingewiesen. Der Autor verweist dabei auf den Zusammenhang zwischen der allgemeinen Systemtheorie und der funktionellen Methode.

In der Schlussabteilung wird die Reichweite von Boudons und Giddens' methodologischer Kritik des Funktionalismus in der Soziologie gezeigt. Auf Grund der vorgehenden Erörterungen weist der Autor auf die Grenzen der Dehnbarkeit der dargestellten Strömung und auch auf die Faktoren hin, die dazu führten, dass die bedeutendsten "Renegaten" diese Grenzen überschritten. Die Beispiele von Buckleys und Homans' "Renegatentum" verbindet der Autor mit Sztompkas Verlassen des Funktionalismus und mit der Einstellung der Neomarxisten (Z.B. G.A. Cohen) zu der funktionellen Erklärung.

Auf diese Weise versucht der Autor, die Ergebnisse, zu denen er in dieser Erörterung kam, in einen weiteren Zusammenhang seiner früheren methodologischen Analysen des klassischen und zeitgenössischen Funktionalismus zu bringen.

Schlüsselworte: Funktionalismus, Renegaten, Methodologie.